

CHAPTER 4

ΣΤΙΣ ΠΑΡΥΦΕΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΕΤΤΑΙΩΝ; Η ΔΥΤΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

ANTONIS KOURKOULAKOS

ANTONIS KOURKOULAKOS

ΣΤΙΣ ΠΑΡΥΦΕΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΕΤΤΑΙΩΝ;
Η ΔΥΤΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Antonis Kourkoulakos: Στις παρυφές των Μυκηναίων και των Χετταίων; Η δυτική Ανατολία και τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, in: Yannis Chatzikonstantinou (ed.) (2024): *Archaeozooms: Aspects and potential of modern archaeological research*. Heidelberg: Propylaeum 2024, 78-101. <https://doi.org/10.11588/propylaeum.1319.c19006>

Περίληψη

Η δυτική Ανατολία και η περιοχή του ανατολικού Αιγαίου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (1600-1200 π.Χ.) ήταν το σημείο συνάντησης τριών πολιτισμών, του τοπικού, του χεττιτικού και του μυκηναϊκού. Μέχρι πρότινος η περιοχή θεωρούταν ως ένας χώρος ανταγωνισμού των Μυκηναίων και των Χετταίων. Τις τελευταίες δεκαετίες αυτή η αντίληψη έχει αρχίσει να αναθεωρείται και σταδιακά αναγνωρίζεται η σημασία που είχαν οι τοπικοί πληθυσμοί στις διαπολιτισμικές επαφές της ευρύτερης περιοχής. Το παρόν άρθρο θα επιχειρήσει να αναδείξει πώς μία συμπεριληπτική αρχαιολογική και φιλολογική έρευνα για τη δυτική Ανατολία μπορεί να οδηγήσει σε μία πιο συνεκτική ερμηνεία. Προκειμένου να υπογραμμιστεί ο ενεργός ρόλος του τοπικού πληθυσμού στις διαπολιτισμικές ανταλλαγές, θα παρουσιαστεί συνοπτικά η περίπτωση του Ραπαστρέ. Η εξαφάνιση της μυκηναϊκής κεραμικής στα νεκροταφεία του οικισμού κατά την Ύστεροελλαδική ΙΙΒ (1300-1200 π.Χ.) είναι ένα φαινόμενο ιδιαίτερης σημασίας, το οποίο θα ερμηνευτεί με τη βοήθεια των χεττιτικών κειμένων, αναδεικνύοντας τον καταλυτικό τους ρόλο στην εξαγωγή πιο ολοκληρωμένων ιστορικών ερμηνειών.

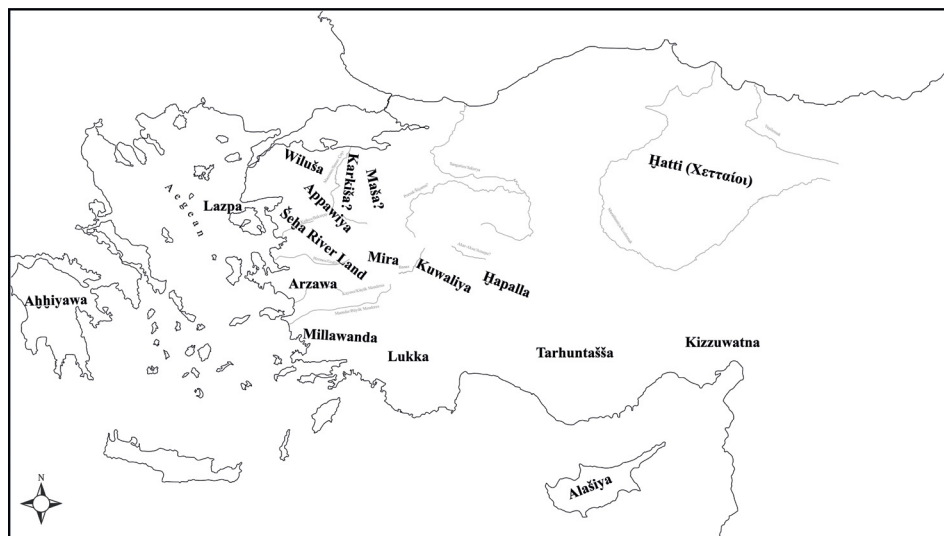
Εισαγωγή

Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ) στην ανατολική Μεσόγειο μπορεί εύλογα να θεωρηθεί μια περίοδος πρωτοφανούς αλληλεπίδρασης και αξιοσημείωτης ευημερίας, που προκλήθηκε από το διεθνές εμπόριο, τη διάδοση ιδεών και τεχνολογιών και την έντονη κινητικότητα. Τα κείμενα της εποχής αναφέρουν ότι σημαντικό μέρος της ανατολι-

κής Μεσογείου ελεγχόταν από ένα μικρό αριθμό μεγάλων πολιτικών οντοτήτων (π.χ. το βασίλειο της Αιγύπτου, το βασίλειο των Χετταίων κλπ). Τα κράτη αυτά αποτελούσαν συνήθως από έναν κεντρικό πυρήνα, μαζί με μία σειρά υποταγμένων περιοχών. Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο ξεχωρίζει η δυτική Ανατολία όχι μόνο επειδή οι γραπτές μαρτυρίες υποδηλώνουν πως η περιοχή ήταν, τουλάχιστον περιστασιακά, ένα συνονθύλευμα λιγότερο ή περισσότερο ανεξάρτητων βασιλείων, αλλά και λόγω της ιδιόμορφης γεωγραφίας της, καθώς εκτείνεται τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Εγγύς Ανατολή. Λόγω ιστορικών και επιστημονικών ιδιομορφιών, οι κοινωνίες της δυτικής Ανατολίας δεν έχουν αντιμετωπιστεί από την έρευνα ως ενεργοί «παίκτες» στις διαπολιτισμικές ανταλλαγές της ανατολικής Μεσογείου, αλλά ως παθητικές και λιγότερο προηγμένες κοινότητες συγκριτικά με τους γειτονικούς τους πολιτισμούς. Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, το παρόν άρθρο αναδεικνύει πώς η αρχαιολογική έρευνα «εργαλειοποιήθηκε» με αποτέλεσμα για πολλές δεκαετίες η δυτική Ανατολία να θεωρείται μία «ενδιάμεση» περιοχή. Μάλιστα, σε μία προσπάθεια να υπογραμμιστεί η ανάγκη να προσεγγιστεί η δυτική Ανατολία από μία συμπεριληπτική σκοπιά, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα την ενεργό συμμετοχή των ντόπιων πληθυσμών στις διαπολιτισμικές ανταλλαγές, παρουσιάζεται συνοπτικά η περίπτωση του Panaztere.

Ιστορικό πλαίσιο

Η δυτική Ανατολία γειννιάζε με δύο πολιτισμούς, τον μυκηναϊκό στα δυτικά και τον χεττιτικό στα ανατολικά. Το κέντρο του τελευταίου βρισκόταν στην καρδιά της Ανατολίας και χάρη στις χεττιτικές πηγές έχουμε μία εκτενή εικόνα για τον πολιτισμό και την ιστορία τους. Τα χεττιτικά κείμενα αναφέρονται και στη δυτική Ανατολία, όπου ως φαίνεται υπήρχαν διάφορα βασίλεια, όπως η Arzawa, η χώρα του ποταμού Šeḫa, η Wiluša κ.ά. Τα βασίλεια της χώρας του ποταμού Šeḫa και της Arzawa εμφανίζονται ως τα πιο σημαντικά στην περιοχή και ως αυτά που εναντιώνονταν περισσότερο στους Χετταίους μαζί με τη δύναμη της Ahḫiyawa.

Χάρτης 1: Η πολιτική γεωγραφία της κεντρικής και δυτικής Ανατολίας και του Αιγαίου σύμφωνα με τις χεττιτικές πηγές κατά την YEX.

Αξίζει να αναφέρουμε, σε αυτό το σημείο, σε τι ακριβώς αναφέρεται ο χεττιτικός όρος *Abhiyawa*. Το 1924 ο Emil Forrer (1924) υποστήριξε ότι ο όρος *Abhiyawa* των χεττιτικών γραπτών πηγών συνδέεται με τον όρο *Αχαιοί* που βρίσκουμε στα Έπη του Ομήρου και, συνεπώς, με τους Μυκηναίους της ηπειρωτικής Ελλάδας. Από τότε λοιπόν το ζήτημα της γεωγραφικής τοποθεσίας της *Abhiyawa* κέντρισε το ενδιαφέρον των ερευνητών και οδήγησε σε έναν έντονο επιστημονικό διάλογο, από τον οποίο όμως δεν έλειψαν οι εξάρσεις και τα πάθη. Οι προτάσεις του Forrer απορρίφθηκαν (Sommer 1932), και έκτοτε υπήρξαν διάφορες προτάσεις για την τοποθεσία της *Abhiyawa*. Οι προτεινόμενες περιοχές περιλάμβαναν την Κύπρο (Schaeffer 1952), την Κιλικία και την Παμφυλία (Sommer 1932· Cornelius 1955· Kosak 1980), την Τρωάδα (Mellaart 1958· Macqueen 1968), τη Θράκη (Mellaart 1984· Easton 1984), τα Δωδεκάνησα (Lehmann 1985· Benzi 1996· Mountjoy 1998), τη δυτική Ανατολία (Bittel 1950· Lloyd and Mellaart 1955), την Κρήνη (Forlanini 1988). Η ανασύσταση της λεγόμενης πολιτικής γεωγραφίας της δυτικής Ανατολίας από τον David Hawkins το 1998, οδήγησε και σε μια ευρεία συναίνεση στην επιστημονική κοινότητα στο θέμα της *Abhiyawa*, καθώς η πλειοψηφία των ερευνητών δέχεται την σύνδεση του όρου αυτού με τον μυκηναϊκό κόσμο ή τουλάχιστον με

τήματά του. Ωστόσο, αυτή η συναίνεση για τη γεωγραφική τοποθεσία της Αηηίγawa οδήγησε σε μία νέα επιστημονική «διαμάχη», δηλαδή ποιους Μυκηναίους εννοούν τα χεττιτικά κείμενα ως Αηηίγawa. Υπάρχουν ορισμένοι ερευνητές που πιστεύουν ότι ο όρος αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο μεγάλο οικισμό της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως οι Μυκίνες, η Θήβα ή η Πύλος (Ενδεικτικά, βλ. Lehmann 1985· Niemeier 1998· Bryce 2018, 195· Blackwell 2021, 198), ενώ άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν την ύπαρξη ενός πιο ενιαίου βασιλείου της Αηηίγawa ή τουλάχιστον μιας συνομοσπονδίας οικισμών, που θα περιλάμβανε ένα μεγάλο τμήμα της «μυκηναϊκής επικράτειας» (Ενδεικτικά, βλ. Kelder 2005· 2010, 118· Beckman et al. 2011, 6· Eder και Jung 2015). Παρόλο που η θεωρία ενός πιο ενιαίου βασιλείου κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος τα τελευταία χρόνια, η κυρίαρχη αντίληψη παραμένει ότι ο μυκηναϊκός κόσμος ήταν χωρισμένος σε ξεχωριστές μικρές οντότητες (Shelmerdine και Bennet 2008· Bryce 2018, 194· Dickinson 2019) (για μία ανάλυση των βασικών κειμενικών και αρχαιολογικών επιχειρημάτων για την ύπαρξη ενός ενιαίου μυκηναϊκού βασιλείου, βλ. Eder και Jung 2015· Kelder 2018).

Η ΔΥΤΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΙΑ ΩΣ ΜΙΑ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗ ΖΩΝΗ;

Ο σύγχρονος ερευνητής της δυτικής Ανατολίας συναντάει μια κατακερματισμένη εικόνα εξαιτίας του γεγονότος ότι η περιοχή αποτελεί το σημείο συνάντησης διαφορετικών σύγχρονων ερευνητικών παραδόσεων, όπως η αιγαιακή και η χεττιτική αρχαιολογία ή η κλασική φιλολογία και αυτή της Εγγύς Ανατολής. Η ύπαρξη δύο πολιτισμικών πυρήνων στην περιφέρεια της δυτικής Ανατολίας σε συνδυασμό με τις χεττιτικές πηγές και την παρουσία μυκηναϊκού υλικού στην περιοχή ερμηνεύεται ως μία σύγκρουση μεταξύ Χετταίων και Μυκηναίων (Vaessen 2018, 61). Έτσι, οι τοπικές κοινότητες χαρακτηρίζονται ως ουδέτερες ζώνες που χωρίζουν τους Χετταίους από τους Μυκηναίους (ενδεικτικά Müller Celka 2005, 256· Rieniāzek και Kozal 2014, 192) και η δυτική Ανατολία ως συνδετικός κρίκος, ο οποίος γεφυρώνει ένα υποτιθέμενο χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Ωστόσο, υπό αυτό το πρίσμα δεν λαμβάνεται υπόψη ο ενεργός ρόλος των ντόπιων πληθυσμών ούτε η ικανότητά τους να υιοθετούν, να μετασχηματίζουν και να απορρίπτουν ξένα πολιτισμικά στοιχεία, ούτε η δυνατότητα των τοπικών κοινοτήτων να παράγουν δική τους πολιτισμική παράδοση (Greaves 2007, 2-3).

Η αρχαιολογία από την ίδρυσή της προοριζόταν να αναδείξει την κοινή ταυτότητα

ενός έθνους (Díaz-Andreu 2007). Έτσι συχνά χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν ως μέσο για εθνικές διεκδικήσεις χαμένων ή νεοαποκτηθέντων εδαφών (Díaz-Andreu και Champion 1996, 19). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυτική Ανατολία, όπου μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών το 1920 ξεκίνησαν ανασκαφές στην περιοχή υπό την σκέπη της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών, με στόχο την ανεύρεση αρχαιολογικών τεκμηρίων του Ιωνικού Αποικισμού, που θα νομιμοποιούσαν τον ελληνικό έλεγχο της περιοχής.

Εικόνα 1: Έλληνες αξιωματικοί στα ερείπια των Σάρδεων κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας, Απρίλιος 1921. Με άδεια από την συλλογή Α. Κανελλόπουλου, Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ.

Παρόμοια πρακτική ακολούθησε και η Τουρκία για τη νομιμοποίηση των δικών της διεκδικήσεων (Davis 2000, 83-84, 86, 89· Mac Sweeney 2012, 65-66, 67). Κατά τη διάρκεια αυτών των εθνικιστικών διεκδικήσεων, η δυτική Ανατολία παρουσιάστηκε ως μια γη χωρίς αυτόχθονες (Vaessen 2018, 77), αλλά ταυτόχρονα ως αναπόσπαστο τμήμα της τουρκικής ή της ελληνικής πατρίδας. Στον απόηχο αυτής της εργαλειοποίησης

της αρχαιολογικής έρευνας βρίσκουμε τη δυτική Ανατολία ως μία περιφερειακή ζώνη (Mangaloğlu-Vortruba 2018, 61-62) και μάλιστα διχοτομημένη σε δύο ακαδημαϊκά πεδία. Ο Christopher Mee (1978) ήταν από τους πρώτους ερευνητές που συστηματικά κατέγραψε το μυκηναϊκό υλικό στη δυτική Ανατολία. Στη δημοσίευσή του, η διακύμανση που παρουσίαζε το μυκηναϊκό υλικό στην περιοχή αποτέλεσε ένδειξη για πιθανούς μυκηναϊκούς οικισμούς στη δυτική Ανατολία. Στο πέρασμα των χρόνων, η μελέτη του μυκηναϊκού υλικού της δυτικής Ανατολίας έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής, οδηγώντας στη συγγραφή ενός εντυπωσιακού όγκου δημοσιεύσεων (ενδεικτικά βλ. Niemeier 1998· 2005· Georgiadis 2003· Kelder 2004/2005) (το ίδιο ισχύει και από τους ερευνητές που ασχολούνται με τη χεττιτική αρχαιολογία και φιλολογία, ενδεικτικά βλ. Bryce 2005· Glatz 2020). Η ύπαρξη μυκηναϊκού υλικού εκτός της ελληνικής επικράτειας συχνά ερμηνευόταν ως το αποτέλεσμα της άφιξης αποίκων ή μεταναστών από την ηπειρωτική Ελλάδα, το λεγόμενο αποικιοκρατικό μοντέλο (Benzi 1996· Niemeier 1998· 2005). Αυτή η αποικιοκρατική προσέγγιση και η απόλυτη παραγκώνιση των ντόπιων πληθυσμών αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο όρων όπως Μινωικοποίηση και Μυκηναϊκοποίηση (αγγλ. Minoanisation και Mycenaeanisation) που χρησιμοποιούνται για το προϊστορικό Αιγαίο (Voskos και Knapp 2008, 660-61· Knapp και Van Dommelen 2010, 3). Οι όροι αυτοί αναδεικνύουν ευκρινώς μία ελληνοκεντρική προσέγγιση, η οποία θεωρεί τη δυτική Ανατολία ως μια οπισθοδρομική περιοχή, η οποία τελικά «Μυκηναϊοποιήθηκε» από την «πιο ισχυρή και προηγμένη» ηπειρωτική Ελλάδα. Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι αυτό που συμβατικά ονομάζουμε ως μυκηναϊκό αφορά κυρίως αντικείμενα και τις πρακτικές που μπορούν να συνδεθούν μαζί τους. Για αυτόν το λόγο, δεν πρέπει να υποθέτουμε ότι η εμφάνιση μιας ορισμένης ποσότητας μυκηναϊκού υλικού σηματοδοτεί αυτόματα την παρουσία πληθυσμού στην περιοχή από την ηπειρωτική Ελλάδα (Eagle 2015, 376). Ένα από τα κύρια προβλήματα της μυκηνοκεντρικής προσέγγισης είναι ότι είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστεί στο αρχαιολογικό αρχείο αν το άτομο που χρησιμοποίησε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ήταν πράγματι «μυκηναίος» ή ντόπιος. Ακόμη και αν εξαιρέσουμε την προβληματική μεθοδολογική χρήση του αρχαιολογικού υλικού ως δείκτη για την παρουσία «ξένων» πληθυσμών, η μέθοδος αυτή αγνοεί παντελώς την ικανότητα των τοπικών πληθυσμών να επιλέγουν συνειδητά τι θα χρησιμοποιήσουν, τι θα υιοθετήσουν, τι θα αντιγράψουν και τι θα απορρίψουν.

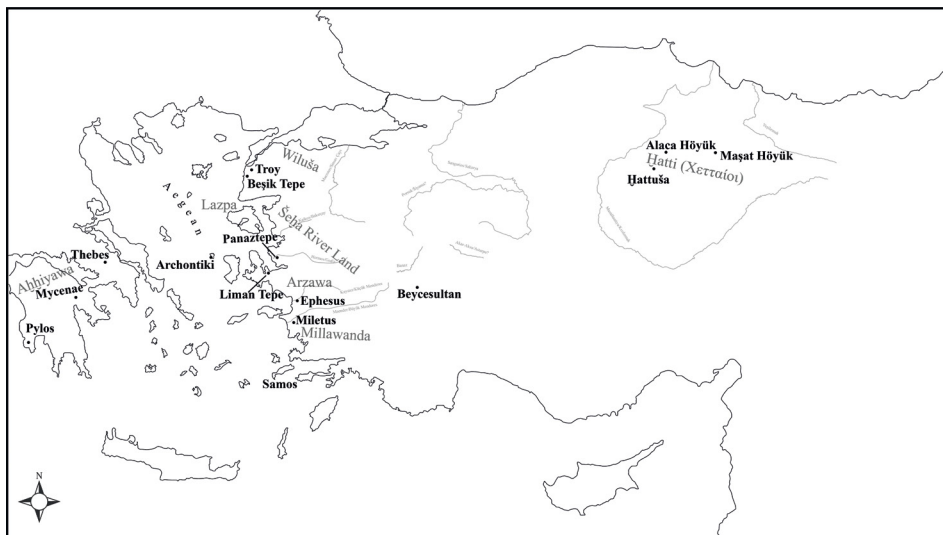
Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει ορισμένες προσπάθειες προκειμένου να αναδει-

χθεί η σημασία της δυτικής Ανατολίας, με στόχο να εξεταστούν αυτοτελώς ο τοπικός πληθυσμός και ο υλικός του πολιτισμός (ενδεικτικά βλ. Greaves 2007· Ραυύκ 2015). Ωστόσο, εξακολουθεί να λείπει μια ενδελεχής, συγκριτική, αρχαιολογική και φιλολογική μελέτη για την περιοχή. Η πλειονότητα των ερευνών επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες αρχαιολογικές θέσεις και οι συγκριτικές διαπεριφερειακές αναλύσεις περιορίζονται συνήθως σε ζητήματα χρονολόγησης ή στη μελέτη μιας μόνο κατηγορίας υλικού (ενδεικτικά Ραυύκ 2015· Ριενιάζεκ 2018). Επιπλέον, η τρέχουσα έρευνα στη δυτική Ανατολία δεν συνδυάζει στις αναλύσεις της το τοπικό με το ξένο αρχαιολογικό υλικό (ενδεικτικά Bayne 2000· Ραυύκ 2015), γεγονός που εμποδίζει κάθε προσπάθεια σύνδεσης της δυτικής Ανατολίας με την υπόλοιπη ανατολική Μεσόγειο.

Η υπερβολική εστίαση στις «Hochkulturen» του μυκηναϊκού και χεττιτικού κόσμου έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός μεγάλου κενού ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πυρήνες, όπου, μέχρι σήμερα, δεν υπάρχει κανένα συνοπτικό εγχειρίδιο που να ασχολείται αποκλειστικά με την ιστορία, την αρχαιολογία και τους πολιτισμικούς δεσμούς των βασιλείων της δυτικής Ανατολίας (βλ. Kourkoulakos 2023 για μία πρόσφατη προσπάθεια μιας τέτοια προσέγγισης). Με το να φέρουμε τα τοπικά βασίλεια της δυτικής Ανατολίας στο προσκήνιο, όμως, δεν πρέπει να φτάσουμε στην εντελώς αντίθετη θέση, δηλαδή να εξετάσουμε τις τοπικές κοινότητες σε απομόνωση, εστιάζοντας αποκλειστικά στο τοπικό υλικό. Αυτή ήταν μια συνήθης πρακτική στο παρελθόν, που δικαίως έχει επικριθεί, καθώς ανάγει τις τοπικές κοινωνίες σε αυτοτελείς οντότητες (Maran και Stockhammer 2012, 1). Αντίθετα, σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να συμπεριλάβει τις τοπικές κοινωνίες στην «εξίσωση» της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης ως κέντρα ίσης σημασίας με τους καλά μελετημένους γειτονικούς πολιτισμούς.

Ένα ενδεικτικό παράδειγμα

As εξετάσουμε στο σημείο αυτό πώς μπορεί μία συμπεριληπτική ανάλυση για τη δυτική Ανατολία να μας οδηγήσει σε ερμηνείες που θα αξιοποιούν όλα τα διαθέσιμα δεδομένα (αρχαιολογικά και φιλολογικά) αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα την ενεργό συμμετοχή των τοπικών πληθυσμών στην υιοθέτηση «ξένου» υλικού, με στόχο τη δημιουργία, ανάδειξη ή και απόρριψη πολιτισμικών ταυτοτήτων.

Χάρτης 2: Σημαντικοί οικισμοί της YEC που είτε αναφέρονται στο άρθρο είτε σχετίζονται άμεσα με το θέμα που πραγματεύεται

Η Penelope Mountjoy (1998) ήταν η πρώτη που πρότεινε μια εναλλακτική ερμηνεία για την παρουσία του μυκναϊκού υλικού στη δυτική Ανατολία, δηλαδή μέσω διαδικασιών μίμησης ή απομίμησης. Αυτή η προσέγγιση αντιτίθεται στο μοντέλο της παρουσίας Μυκηναίων της πειρωτικής Ελλάδας (βλ. παραπάνω) στη δυτική Ανατολία. Αντίθετα το μοντέλο αυτό υποστηρίζει ότι το Μυκναϊκό υλικό της δυτικής Ανατολίας και του ανατολικού Αιγαίου παρουσιάζει τοπικές διαφορές από περιοχή σε περιοχή και ότι αυτές οι διαφοροποιήσεις προέκυψαν μέσω επιλογών μίμησης ή υιοθέτησης μυκναϊκών αντικειμένων και τεχνοτροπιών από τον τοπικό πληθυσμό. Στο άρθρο της, η Mountjoy χωρίζει την περιοχή σε δύο τμήματα: στο άνω και στο κάτω (αγγλ. upper and lower interface). Παρόλο όμως, που αναγνωρίζει έναν ορισμένο βαθμό αυτονομίας στους κατοίκους της περιοχής κατά την YEC, η προσέγγισή της δεν λαμβάνει υπόψη το τοπικό υλικό και επικεντρώνεται αποκλειστικά στη μυκναϊκή κεραμική. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυσή της κυρίως βασίζεται στις διακυμάνσεις της μυκναϊκής κεραμικής στην περιοχή, οι οποίες σύμφωνα με την Mountjoy υποδηλώνουν διαφορετικά επίπεδα πολιτισμικής αφομοίωσης (αγγλ. acculturation) (Mountjoy 1998, 36-7). Το βασικό επιχείρημα του άρθρου της για

την ύπαρξη/υιοθέτηση μεγαλύτερης ποσότητας μυκηναϊκού υλικού στο κάτω τμήμα του μοντέλου της και συνεπώς σαφής ένδειξη (σύμφωνα με εκείνη) μεγαλύτερης πολιτισμικής αφομοίωσης του τμήματος αυτού οφείλεται στην προγενέστερη έντονη μινωική πολιτισμική παρουσία στο ίδιο τμήμα (Mountjoy 1998, 37). Έτσι λοιπόν, το μοντέλο αυτό προσεγγίζει τους ντόπιους πληθυσμούς και την επιλογή τους να υιοθετήσουν/μιμηθούν τμήμα του μυκηναϊκού υλικού υπό το πρίσμα της ξένης επιρροής. Αντιθέτως, αυτή η προσέγγιση αγνοεί ότι η δυτική Ανατολία και το ανατολικό Αιγαίο ήταν ένας κόσμος με τις δικές του ξεχωριστές παραδόσεις που διαμορφώθηκαν πρώτα από όλα μέσω τοπικών διαδικασιών και σε μεταγενέστερο στάδιο μέσω των επαφών με άλλους πληθυσμούς.

Παρόλη την κριτική που έχει ασκηθεί στην παραπάνω δημοσίευση της Mountjoy δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει το γεγονός ότι αυτό το άρθρο έθεσε τη βάση για τις μεταγενέστερες μελέτες -μεταξύ αυτών και της δικιάς μου- που στόχο έχουν να αναδείξουν τη δυτική Ανατολία και το ανατολικό Αιγαίο ως μίας αυτόνομης πολιτισμικά περιοχής, η οποία λειτουργούσε στα πολιτισμικά πλαίσια της εποχής. Σχετικά πρόσφατα η Naóise Mac Sweeney (2008, 108-9) έχει προτείνει την ύπαρξη ενός παναιγαιακού δικτύου ελίτ, με παρόμοια πολιτισμικά χαρακτηριστικά και τα οποία αποτελούσαν ένα πιο κοινό αιγαιακό πολιτισμικό υπόβαθρο. Έχοντας υπόψη το υλικό που προέρχεται από τα νεκροταφεία του βορείου και κεντρικού τμήματος του ανατολικού Αιγαίου/δυτικής Ανατολίας (βλ. παρακάτω ανάλυση για Ραπάζτερε) προτείνω την ύπαρξη ενός ξεχωριστού δικτύου ελίτ, λόγω των ιδιαίτερων ταφικών χαρακτηριστικών της περιοχής, το οποίο ονομάζω συμβατικά «ελίτ δίκτυο του άνω ανατολικού Αιγαίου/δυτικής Ανατολίας». Τα χαρακτηριστικά αυτού του δικτύου ελίτ μπορούν να συμπυκνωθούν στην ύπαρξη διαφόρων τύπων τάφων (Beşik Tere (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Basedow 2002), Αρχοντίκι (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Αρχοντίδου-Αργύρη 2006) και Ραπάζτερε (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Erkanal-Öktü 2018), που περιείχαν είτε καύσεις είτε ενταφιασμούς (π.χ., Beşik Tere (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Basedow 2002), Ραπάζτερε (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Erkanal-Öktü 2018), Τροία (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Blegen et al. 1953, 370-72) και Αρχοντίκι (βλ. δημοσίευση των ανασκαφών Αρχοντίδου-Αργύρη 2006), συνοδευόμενες σε κάποιες περιπτώσεις από ξένο αρχαιολογικό υλικό (συχνά μυκηναϊκό). Μαζί με το παραπάνω ξένο υλικό υπήρχε πάντα και σημαντικός αριθμός τοπικού πολιτισμικού υλικού, το οποίο υπερέβαινε κατά πολύ το μυκηναϊκό

(εκτός από το Αρχοντίκι το Αρχοντίκι βρίσκεται στο νότιο τμήμα των Ψαρών, και στην τοποθεσία αυτή έχουν ανασκαφεί σημαντικά ταφικά ευρήματα της ΥΕΧ με σαφείς συνδέσεις με την ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου) (Αρχοντίδου-Αργύρη 2006). Αυτό το ελίτ δίκτυο που προτείνω, σφρηπλατήθηκε και διευρύνθηκε από άτομα που δραστηριοποιούνταν στο Αιγαίο κατά την ΥΕΧ. Ωστόσο, δε θα πρέπει να εκλάβουμε τις τοπικές ελίτ ως παθητικούς αποδέκτες των μυκηναϊκών ή οποιωνδήποτε 'εξωτικών' αντικειμένων· αντιθέτως, φαίνεται πως οι ντόπιοι ενσωμάτωναν με ενεργό και καινοτόμο τρόπο τα αντικείμενα αυτά στα ταφικά τους έθιμα με στόχο την ανάδειξη της κοινωνικής τους θέσης. Αυτή η ενεργός συμμετοχή, σε συνδυασμό με την έντονη κινητικότητα στους οικισμούς του ανατολικού Αιγαίου/δυτικής Ανατολίας οδήγησε σταδιακά την ελίτ της περιοχής σε μία κοινή πολιτισμική ιδεολογία, η οποία αποτυπώνεται στα ταφικά σύνολα.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του δικτύου αυτού απεικονίζονται ευκρινώς στα νεκροταφεία του Panazterre. Ο οικισμός του Panazterre βρίσκεται κοντά στη σημερινή πόλη Menemen, στην κοιλάδα του Ερμού (τουρκ. Gediz) ποταμού. Παρόλο που ο σημερινός επισκέπτης θα βρει τον αρχαιολογικό χώρο 10 χιλιόμετρα μακριά από τις ακτές του Αιγαίου, στην Εποχή του Χαλκού το Panazterre ήταν ένα στην πραγματικότητα νησί (Erkanal 1998, 463· Erkanal-Öktü 2016, 209· Çinardalı-Karaaslan 2008, 58· 2012, 124-25). Ο οικισμός του Panazterre είναι κομβικής σημασίας για την κατανόηση των πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων στην περιοχή που οδήγησαν στη σφρηπλατήση αλλά και στην κατάρρευση του ελίτ δικτύου που πρότευνα παραπάνω καθώς αποτελεί έναν από τους πλέον ανασκαφέντες και καλά τεκμηριωμένους αρχαιολογικούς χώρους στη δυτική Ανατολία. Οι ανασκαφές στο Panazterre διεξήχθησαν για πρώτη φορά το 1985 υπό την καθοδήγηση του Armağan Erkanal (1986· 1987· 1992). Οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν σε τρία διαφορετικά μέρη του οικισμού, στην ακρόπολη, στο λιμάνι και στο δυτικό και βόρειο νεκροταφείο (Aykurt 2010, 3· Çinardalı-Karaaslan 2012, 125). Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, τα δύο νεκροταφεία του Panazterre απεικονίζουν ευκρινώς τα χαρακτηριστικά του δικτύου ελίτ που προτείνω για την περιοχή της βόρειας δυτικής Ανατολίας και βόρειου ανατολικού Αιγαίου και για αυτό το επέλεξα σαν ένα ενδεικτικό παράδειγμα στο εν λόγω άρθρο. Ας δούμε λοιπόν λίγο πιο συγκεκριμένα πώς πιστεύω ότι τεκμηριώνεται η ύπαρξη του ελίτ δικτύου «του άνω ανατολικού Αιγαίου/δυτικής Ανατολίας» που προτείνω στο αρχαιολογικό υλικό του Panazterre. Η χρήση διαφορετικών τύπων τάφων στο

Ranaztere παράλληλα με την επιλογή ανάμεσα σε καύση και ενταφιασμό υποδηλώνει πράξεις κοινωνικής διαφοροποίησης του τοπικού πληθυσμού. Αυτό υπογραμμίζεται περαιτέρω από το γεγονός ότι οι θολωτοί τάφοι του Ranaztere δεν περιείχαν το ίδιο επίπεδο πλούτου μεταξύ τους (Girella και Ρανύκ 2016, 30, 33). Φαίνεται, λοιπόν, πως τα μέλη της ελίτ του Ranaztere ήθελαν να αναδείξουν την κοινωνική τους θέση χρησιμοποιώντας εξωτικά αντικείμενα (Erkanal-Öktü 2018) και εναποθέτοντάς τα στους τάφους του οικισμού. Ωστόσο, οι κάτοικοι του οικισμού δεν υιοθέτησαν τυφλά ξένα στοιχεία, όπως μαρτυρεί η μίμηση της μυκηνναϊκής κεραμικής, η οποία παρουσιάζει σημάδια καινοτομίας (Günel 1995; 1999). Παρομοίως, οι μικροί θολωτοί τάφοι δεν ακολουθούν τη μνημειακότητα της ηπειρωτικής Ελλάδας, αλλά προσαρμόζονται στις τοπικές προτιμήσεις (Erkanal-Öktü 2008, 74). Τέλος, η ελίτ στο Ranaztere δεν περιοριζόταν μόνο σε αιγαιακά αντικείμενα, αφού στους θολωτούς τάφους έχουν βρεθεί αντικείμενα από την Αίγυπτο, τη Συροπαλαιστίνη, τη Βαλτική Θάλασσα και τον Καύκασο. Όλα τα παραπάνω, φανερώνουν την έντονη προσπάθεια της τοπικής ελίτ για την αναβάθμιση και ανάδειξη της κοινωνικής της θέσης μέσω της εναπόθεσης «ξένων και εξωτικών» (κυρίως μυκηνναϊκών) αντικειμένων στους τάφους του οικισμού αλλά ταυτόχρονα και μια κοινότητα πρόθυμη να διαμορφώσει διάφορα έθιμα, παραδόσεις, τεχνολογίες στις δικές της προτιμήσεις (Μοκρίζοβα 2016, 50).

Κατά τη μεταβατική περίοδο από την Υστεροελλαδική (ΥΕ) ΙΙΑ (1400-1300 π.Χ.) στην ΥΕ ΙΙΒ (1300-1200 π.Χ.) παρατηρείται σημαντική αλλαγή στα ταφικά έθιμα του δικτύου αυτού. Η εξέλιξη αυτή είναι κυρίως αισθητή στο Ranaztere, όπου η μυκηνναϊκή κεραμική στα νεκροταφεία του χρονολογείται μέχρι την ΥΕ ΙΙΑ2 (Erkanal-Öktü 2018, 159, 164-65). Τα νεκροταφεία στο Ranaztere, ωστόσο, δεν εγκαταλείφθηκαν, αλλά παρέμειναν ενεργά μέχρι την ΥΕ ΙΙΓ (Erkanal-Öktü 2008, 77). Μετά την ΥΕ ΙΙΑ2 περίοδο λοιπόν, διαμορφώνεται μία νέα κατάσταση στο Ranaztere, δηλαδή η εξαφάνιση του μυκηνναϊκού υλικού από τα ταφικά σύνολα. Όπως ανέφερα παραπάνω το Ranaztere δεν είναι ο μοναδικός οικισμός όπου μπορούμε να εντοπίσουμε αυτή τη διαδικασία, καθώς παρόμοιες αλλαγές μπορούμε να παρατηρήσουμε στα νεκροταφεία της Τροίας (Blegen et al. 1953, 377) και του Besik Tere (Basedow 2002, 469), τα οποία εγκαταλείφθηκαν την ίδια χρονική περίοδο, αλλά και στη Σάμο (Mountjoy 1999, 1146) και στην Έφεσο (Kelder 2004-2005, 68, 70). Παρόλο που για τους στόχους του άρθρου επέλεξα να επικεντρωθώ στο Ranaztere, μπορεί εύκολα κάποιος να καταλάβει ότι αυτή είναι μία εξέλιξη που μπορεί να παρατηρηθεί σε σπ-

μαντικά νεκροταφεία και οικισμούς που ανήκουν σε αυτό που συμβατικά ονομάζω «ελίτ δίκτυο του άνω ανατολικού Αιγαίου/δυτικής Ανατολίας».

Πώς μπορεί όμως να ερμηνευθεί αυτή η ξαφνική αλλαγή στα αρχαιολογικά κατάλοιπα της περιοχής; Σε αυτό το σημείο είναι που τα χεττιτικά κείμενα μπορούν να μας δώσουν κάποιες ενδείξεις για τις ιστορικές εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στην περιοχή. Έτσι λοιπόν, η έναρξη της απουσίας του μυκηναϊκού υλικού από τα νεκροταφεία του Ραπαζτερε (και γενικότερα από τα νεκροταφεία του ελίτ δικτύου) συμπίπτει με την εκστρατεία του Χετταίου βασιλιά Μυρσίλι ΙΙ (1321-1295 π.Χ.) στη δυτική Ανατολία. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 14ου αιώνα π.Χ., τα χεττιτικά κείμενα μας πληροφορούν για έναν συνασπισμό ανάμεσα στη χώρα του ποταμού *Šeḫa*, στην *Arzawa* και στην *Aḫḫiyawa* (Bryce 2005). Ο Μυρσίλι εκστράτευσε εκεί, κατέστρεψε το βασίλειο της *Arzawa*, ενώ η χώρα του ποταμού *Šeḫa* παραδόθηκε (Bryce 2005, 193, 195-96). Κατά τη διάρκεια μάλιστα της εκστρατείας η πρωτεύουσα της *Arzawa* που ονομαζόταν Αρασα (και που έχει εξισωθεί με την μεταγενέστερη Έφεσο) καταστράφηκε από τα χεττιτικά στρατεύματα. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί η απουσία μυκηναϊκού υλικού μετά την ΥΕ ΙΙΑ2 από την περιοχή της Εφέσου (Kelder 2004-2005, 70).

Η εκστρατεία αυτή άλλαξε δραστικά το πολιτικό τοπίο της περιοχής και τον συσχετισμό δυνάμεων. Αυτό γίνεται φανερό από το γεγονός ότι τόσο η *Aḫḫiyawa* όσο και η περιοχή της *Millawanda* (Μίλπτος) έγιναν εχθρικές έναντι του βορρά. Ενδεικτική είναι μια επιστολή του βασιλιά της χώρας του ποταμού *Šeḫa* (Beckman et al. 2011) που αναφέρει μία επίθεση του Ριγamaradu στο βασίλειό του. Στην ίδια επιστολή πληροφορούμαστε ότι η περιοχή της Τροίας γνώρισε αντίστοιχη επίθεση από τον Ριγamaradu, ο οποίος και κατέλαβε το βασίλειο της *Wiluša* (Bryce 2005, 225).

(CTH 191)

§3 (obv. 3-6)

[Ο Kassu] ήρθε (εδώ) και έφερε τα στρατεύματα των Χετταίων.

[Και όταν] αυτοί επέστρεψαν για να επιτεθούν στη Wiluša,

[ήμουν] άρρωστος. Η ασθένεια μου είναι τρομερή· η ασθένεια

με έχει νικήσει [σοβαρά].

§4 (obv. 7-36)

Όταν ο Ριγamaradu με ταπείνωσε, εγκατέστησε στη θέση μου

τον Ατρα. Τότε επιτέθηκε στη Lazpa. [Και] απολύτως όλοι οι βαφείς που ανήκαν σε μένα πήγαν [σε αυτόν]. Εκείνοι που [ανήκαν] στην Μεγαλειότητα σας [ήταν...] βαφείς, και όλοι ανεξαιρέτως πήγαν εκεί. [Και] το μέλος του οίκου, ένας σερβιτόρος, [από τον οίκο του] Ηυηα που είχε διοριστεί για τους βαφείς κανόνισε την αποστασία τους.

.....

Οι βαφείς [του οίκου] του Ηυηα έκαναν[παράσταση] στον Ατρα ως εξής: «Είμαστε άτομα που υπόκεινται σε φόρο, [και] έχουμε έρθει πέρα από τη θάλασσα».

.....

Όταν έκαναν την παράστασή τους [σχετικά με τον φόρο], ο Ατρα [δεν] τους απέλασε.

Φυσικά, αυτές οι ιστορικές εξελίξεις δε θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστους τους κατοίκους του βορρά. Η Mac Sweeney (2011, 120) μελετώντας τον οικισμό του Beycesultan στην ενδοχώρα της δυτικής Ανατολίας υποστήριξε ότι η κοινότητα του Beycesultan βίωσε εχθρική συμπεριφορά από τους Χετταίους και έτσι απέκλεισε αντικείμενα που προέρχονταν από την εχθρική περιοχή και προορίζονταν για πρακτικές δημόσιας επίδειξης κύρους και ισχύος. Η ίδια διαδικασία πιστεύω έλαβε χώρα και στο Ραζτερε και στην ευρύτερη περιοχή του κεντρικού και βόρειου τμήματος της δυτικής Ανατολίας / ανατολικού Αιγαίου. Έτσι λοιπόν θεωρώ ότι η διακοπή της εναπόθεσης μυκηναϊκών αντικειμένων στις ταφές του Ραζτερε, ήταν μία διαδικασία συνειδητής απόρριψης μυκηναϊκών αντικειμένων από την τοπική ελίτ λόγω της εχθρικής συμπεριφοράς τόσο της Millawanda όσο και της Αηήγawa. Προφανώς αυτό δε σημαίνει ότι οι εμπορικές δραστηριότητες σταμάτησαν, αλλά ότι, στο βορρά, ένα ολοζώντανο δίκτυο ελίτ σταμάτησε να επιδεικνύει το κύρος του στα ταφικά έθιμα σε σχέση με τον τρόπο που το έκανε κατά την ΥΕ ΙΙΑ.

Συμπεράσματα

Στόχος αυτού του άρθρου είναι να καταδείξει την αναγκαιότητα για μία στροφή της έρευνας στη δυτική Ανατολία που μέχρι σήμερα προσεγγίζεται ως μία ενδιάμεση περιοχή. Μία ολιστική και συμπεριληπτική προσέγγιση με επίκεντρο τους τοπικούς πληθυσμούς και τις επαφές τους θα φέρει πιο κοντά την αρχαιολογία του Αιγαίου και την κλασική φιλολογία την Εγγύς Ανατολής, αλλά θα οδηγήσει και στην καλύτερη κατανόηση σύνθετων πολιτισμικών διεργασιών.

Η μοναδική γεωγραφική θέση της δυτικής Ανατολίας τη μετέτρεψε σε ένα σημείο επαφής, όπου διάφορα δίκτυα μετακινούμενων ατόμων μαζί με τους ντόπιους σφυρηλάτησαν, επηρέασαν και άλλαξαν ταυτότητες, συμβάλλοντας στη δημιουργία κοινών εθίμων, ιδιομορφιών, ακόμη και μίας κοινής ελίτ ιδεολογίας. Αυτά τα κινητά δίκτυα, ωστόσο, δεν ήταν μονολιθικά, αλλά άλλαζαν διαρκώς, προσαρμόζονταν, ακόμη και αδρανοποιούνταν, ανάλογα με τις ιστορικές εξελίξεις. Αυτά τα υψηλά επίπεδα κινητικότητας διαμόρφωσαν το 'ελίτ δίκτυο του άνω ανατολικού Αιγαίου/δυτικής Ανατολίας' στην ΥΕ ΠΙΑ, όπου διάφοροι τύποι τάφων, διάφορες ταφικές πρακτικές και η εναπόθεση ξένων αντικειμένων υποδηλώνουν την παρουσία ενός δικτύου ελίτ που ανταγωνιζόταν για την ανάδειξη δύναμης, πλούτου και κοινωνικής σημασίας.

Βιβλιογραφία

- Aykurt, A. 2010. "Izmir Bölgesi Orta Tunç Çağı Seramiği." *Bellekten* LXXIV: 1-69.
- Αρχοντίδου-Αργύρη, Α., επιμ. 2006. *Ψαρά: Ένας Σταθμός στην Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*. Μυτιλήνη: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Basedow, M. 2002. "Cemetery and Ideology in the West Anatolian Coastal Region." Στο *Festschrift für Manfred Korfmann: Mauer Schau*, επιμ. R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F. Schweizer και D. Thumm, 1: 469-74. Remshalden-Grynbach: Bernhard Albert Greiner.
- Bayne, N. 2000. *The Grey Wares of North-West Anatolia, in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*. Bonn: Dr. Rudolf.
- Beckman, G., T. Bryce, και E. Cline. 2011. *The Abbiyawa Texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Benzi, M. 1996. "Problems of the Mycenaean Expansion in the South-Eastern Aegean." Στο *Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia, Roma-Napoli, 14-20 Ottobre 1991*, επιμ. E. De Miro και A. Sacconi, 947-78. Rome: Gruppo Editoriale Internazionale
- Bittel, K. 1950. *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*. 2nd ed. Tübingen: E. Wasmuth.
- Blackwell, N. 2021. "Ahhiyawa, Hatti and Diplomacy. Implications of Hittite Misperceptions of the Mycenaean World." *Hesperia* 90: 191-231.
- Blegen, C.W., J.L. Caskey, και M. Rawson. 1953. *Troy: The Sixth Settlement*. Princeton: Princeton University Press.
- Bryce, T. 2005. *The Kingdom of the Hittites*. 2η εκδ. Oxford: Oxford University Press.

Bryce, T. 2018. "The Kingdom of Ahhiyawa: A Hittite Perspective." *SMEA* 4: 191-97.

Çınardalı-Karaaslan, N. 2008. "Recent Investigations at Panaztepe Harbour Town = Panaztepe Liman Kentte Yapılan Son Çalışmalar." Στο *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri üzerine Yeni Araştırmalar*, επιμ. A. Erkanal-Öktü, S. Günel και U. Deniz, 57-68. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Çınardalı-Karaaslan, N. 2012. "The East Mediterranean Late Bronze Age Glass Trade within the Context of Panaztepe Finds." *OJA* 31.2: 121-41.

Cornelius, F. 1955. "Eine Episode der hethitischen Geschichte, geographisch beleuchtet." *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 6: 30-4.

Davis, J. 2000. "Warriors for the Fatherland: National Consciousness and Archaeology in 'Barbarian' Epirus and 'Verdant' Ionia, 1912-22." *JMA* 13.1: 76-98.

Díaz-Andreu, M. 2007. *A World History of Nineteenth-Century Archaeology: Nationalism, Colonialism, and the Past*. Oxford: Oxford University Press.

Díaz-Andreu, M., και T. Champion. 1996. "Nationalism and Archaeology in Europe: An Introduction." Στο *Nationalism and Archaeology in Europe*, επιμ. M. Díaz-Andreu και T. Champion, 1-23. New York: Routledge.

Dickinson, O.T.P.K. 2019. "The Use and Misuse of the Ahhiyawa Texts." *SMEA*, NS 5: 7-22.

Eagle, J. 2015. "Mycenaeanization on Melos: A View from the Phylakopi Pantries." Στο *Nostoi: Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age*, επιμ. N. Stampolidis, C. Maner και K. Kopanias, 369-85. Istanbul: Koç University Press.

Easton, D.F. 1984. "Hittite History and the Trojan War." Στο *Trojan War: its Historicity and Context*, επιμ. L. Foxhall και J. Davies, 23-44. Bristol: Bristol Classical Press.

Eder, B. και R. Jung. 2015. “›Unus pro omnibus, omnes pro uno‹: the Mycenaean Palace System.” Στο *Tradition and Innovation in the Mycenaean Palatial Politics*, επιμ. J. Weilharter και F. Ruppenstein, 113-40. Mykenische Studien 34. Vienna: Austrian Academy of Sciences.

Erkanal, A. 1986. “Panaztepe Kazisinin 1985 Yili Sonuçlari.” *Kazi Sonuçlari Toplantisi* 8.1: 345-50.

Erkanal, A. 1987. “Panaztepe Kazilari 1986 Yili Sonuçlari.” *Kazi Sonuçlari Toplantisi* 9.1: 345-50.

Erkanal, A. 1992. “1990 Panaztepe Kazisi Sonuçlari.” *Kazi Sonuçlari Toplantisi* 13.1: 447-55.

Erkanal, A. 1998. “1996 Yili Panaztepe Kazilari Sonuçlari.” *Kazi Sonuçlari Toplantisi* 19.1: 455-66.

Erkanal-Öktü, A. 2008. “The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe.” Στο *Bati Anadolu ve Dogu Akdeniz Geç Tunç Çađi Kùltùrleri Üzerine Yeni Arařtırmalar*, επιμ. A. Erkanal-Öktü, S. Günel και U. Deniz, 69-90. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yaninlari.

Erkanal-Öktü, A. 2016. “Panaztepe/Panisa (?): A Bronze Age Harbour Settlement in Western Anatolia.” Στο *Eski Anadolu arařtırmalarina ve Hititlere adanmiř bir bayat: Studies in Honour of Ahmet Ünal Armađani*, επιμ. S. Erkut και O. Sir Gavaz, 205-20. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinlari.

Erkanal-Öktü, A. 2018. *Panaztepe I. Die Friedböfe von Panaztepe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Forlanini, M. 1988. “La Regione del Tauro nei Testi Hittite.” *Vicino Oriente* 7: 129-69.

Forrer, E.O. 1924. “Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköi.” *Mitteilungen der Deutsche Orient-Gesellschaft* 63: 1-22.

Georgiadis, M. 2003. *The South-Eastern Aegean in the Mycenaean Period. Islands, Landscapes, death and ancestors. BAR-IS 1196.* Oxford: The Basingstoke Press.

Girella, L., και P. Pavúk. 2016. "The Nature of Minoan and Mycenaean Involvement in northeastern Aegean." Στο *Beyond Tbalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*, επιμ. E. Gorogianni, P. Pavúk και L. Girella, 15-42. Oxford: Oxbow Books.

Glatz, C. 2020. *The Making of Empire in Bronze Age Anatolia: Hittite Sovereign Practice, Resistance, and Negotiation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Greaves, A. 2007. "Trans-Anatolia: Examining Turkey as a Bridge Between East and West." *AnatSt* 57: 1-15.

Günel, S. 1995. "Panaztepe Mezarlik Alanından Ele Geçen Gaga Ağızlı Bir Myken Testisi." Στο *Memoriam I. Metin Akyurt Babattin Devam ani Kitabı, Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, επιμ. A. Erkanal, H. Erkanal, H. Hüryılmaz, A. T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, H. Tekin, B. Uysal και D. Yalcikli, 159-65. Istanbul: Kanaat Matbaası.

Günel, S. 1999. *PANAZTEPE II. Die Keramik von Panaztepe und ihre Bedeutung für Westkleinasien und die Ägäis im 2. Jahrtausend.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Hawkins, D. 1998. "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel." *AnatSt* 48: 1-31.

Kelder, J. 2004/2005. "Mycenaean in Western Anatolia." *Talanta* 36-37: 49-89.

Kelder, J. 2005. "Greece during the Late Bronze Age." *JEOL* 39: 131-79.

Kelder, J. 2010. *The Kingdom of Mycenae. A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean.* Maryland: CDL Press.

Kelder, J. 2018. “The Kingdom of Ahhiyawa: Facts, Factoids and Probabilities.” *SMEA* NS 4: 198–207.

Knapp, B., και P. Van Dommelen. 2010. “Material Connections: Mobility, Materiality and Mediterranean Identities.” Στο *Material Connections in the Ancient Mediterranean: Mobility, Materiality and Mediterranean Identities*, επιμ. P. Van Dommelen και B. Knapp, 1–18. London, New York: Routledge.

Kosak, S. 1980. “The Hittites and the Greeks.” *Linguistica* 20: 35–47.

Kourkoulakos, A. 2023. *Getting Rid of the Interface: East Aegean/Western Anatolia and the Role of Şeḫa River Land and Arzawa/Mira in Late Bronze Age Cultural Interaction*. Marru 16. Zaphon: Münster.

Lehmann, G.A. 1985. *Die mykenische-frühgriechische Welt und der östliche Mittelmeerraum in der Zeit der ‘Seevölker’-Invasionen um 1200 v Cbr.* Opladen: Westdeutscher.

Lloyd, S., και J. Mellaart. 1955. “Beycesultan Excavations: First Preliminary Report.” *AnatSt* 5: 52–83.

Macqueen, J.G. 1968. “Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C.” *AnatSt* 18: 170–85.

Mac Sweeney, N. 2008. “The Meaning of ‘Mycenaean’.” Στο *SOMA 2005: Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (Italy), 24–26 February 2005*, επιμ. O. Menozzi, M.L. Di Marzio και D. Fossataro, 105–10. Oxford: Archaeopress.

Mac Sweeney, N. 2011. *Community Identity and Archaeology: Dynamic Communities at Aphrodisias and Beycesultan*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Mac Sweeney, N. 2012. "A Land without Autochthons: Anatolian Archaeology in the Early Twentieth Century." Στο *Proceedings of the International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, επιμ. M. Seymour, C. Glatz, A. Fletcher, R. Matthews, S. Simpson και J. Tubb, 7: 63-72. London, Wiesbaden: Harrassowitz.

Mangaloğlu-Votruba, S. 2018. "Conquering the Past, Claiming the Future: Historical and Archaeological Narratives in Western Anatolia." Στο *Archaeology across Frontiers and Borderlands. Fragmentation and Connectivity in the north Aegean and the central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age*, επιμ. S. Gimatzidis, M. Pieniżek και S. Mangaloğlu-Votruba, 55-69. Vienna: Austrian Academy of Sciences.

Maran, J., και P.W. Stockhammer. 2012. "Introduction." Στο *Materiality and Social Practice: Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, επιμ. J. Maran και P.W. Stockhammer, 1-3. Oxford: Oxbow Books.

Mee, C. 1978. "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium BC." *AnatSt* 28: 121-56.

Mellaart, J. 1958. "The End of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean." *AJA* 62: 9-33.

Mellaart, J. 1984. "Troy VIIA in Anatolian Perspective." Στο *the Trojan War: its Historicity and Context*, επιμ. L. Foxhall και J.K. Davies, 63-82. Bristol: Bristol Classical Press.

Mokrišová, J. 2016. "Minoanisation, Mycenaeanisation, and Mobility: A View from Southwest Anatolia." Στο *Beyond Thalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*, επιμ. E. Gorogianni, P. Pavúk και L. Girella, 43-57. Oxford: Oxbow Books.

Mountjoy, P.A. 1998. "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa." *AnatSt* 48: 33-67.

Mountjoy, P.A. 1999. *Regional Decorated Mycenaean Pottery*. Rahden: Marie Leidorf.

Müller Celka, S. 2005. “Évaluation de l’élément mycénien en Asie Mineure à travers les données funéraires.” Στο *EMPORIA. Aegeans in East and West Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004*, επιμ. R. Laffineur και E. Greco, 245-57. *Aegaeum* 25. Liège: University of Liège.

Niemeier, W.D. 1998. “The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples.” Στο *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, επιμ. S. Gitin, A. Mazar και E. Stern, 17-65. Jerusalem: The Israel Exploration Society.

Niemeier, W.D. 2005. “Minoans, Mycenaean, Hittites and Ionians in Western Asia Minor.” Στο *Greeks in the East*, επιμ. A. Villing, 1-36. British Research Publication 157. London: The British Museum.

Pavúk, P. 2015. “Between the Aegeans and the Hittites: Western Anatolia in the 2nd Millennium BC.” Στο *Nostoi: Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age*, edited by N. Stampolidis, C. Maner και K. Kopanias, 81-113. Istanbul: Koç University Press.

Pieniżek, M. 2018. “Foreign Influences and Indigenous Transformations: The Case of Seals and Jewellery from the Late Bronze Age North Aegean.” Στο *Archaeology across Frontiers and Borderlands. Fragmentation and Connectivity in the north Aegean and the central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age*, επιμ. S. Gimatzidis, M. Pieniżek και S. Mangalođlu-Vortruba, 113-37. Vienna: Austrian Academy of Sciences.

Pieniżek, M., και E. Kozal. 2014. “West Anatolian Beads and Pins in the 2nd Millennium BC: Some Remarks on Function and Distribution in Comparison with Neighboring Regions.” Στο *Special Studies: Beyond Ornamentation. Jewelry as an Aspect of Material Culture in the Ancient Near East*, επιμ. A. Golani και Z. Wygnanska, 187-208. Warsaw: Polish Centre of Mediterranean Archaeology.

Schaeffer, C.F.A. 1952. *Enkomi-Alasia: Nouvelles missions en Chypre, 1946–1950*. Vol. 1. Paris: C. Klincksieck.

Shelmerdine C.W., και J. Bennet. 2008. “Mycenaean States: Economy and Administration.” Στο *the Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, επιμ C.W.Shelmerdine, 289-309, 319-25. Cambridge: Cambridge University Press.

Sommer, F. 1932. *Die Abbijava-Urkunden*. Munich: Bayerische Akademie der Wissenschaft.

Vaessen, R. 2018. “Working in the Margins: Some Reflections on Past, Present and Future Research in Western Anatolia.” Στο *Archaeology across Frontiers and Borderlands. Fragmentation and Connectivity in the North Aegean and the Central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age*, επιμ. S. Gimatzidis, M. Pieniążek και S. Mangaloğlu-Vortruba, 71-92. Vienna: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Voskos, I., and B. Knapp. 2008. “Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization?” *AJA* 112.4: 659-84.